

فقه مندر،

سیاست‌های مالی و نقش آن در نظام اسلامی / مندر فقه: مترجم: مهدی لطیفی. - قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، انتشارات ۲۰۸ هـ. - (انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام: ۴۴۰؛ اقتصاد: ۱۰).

: 978-964-411-269-0

عنوان اصلی: لمبایسه الاقتصادیه فی إطار النظام الاسلامی.

کتابنامه هـ. ۲۰۸-۲۰۱ و همچنین به صورت زیرنویس.

۱. اسلام و اقتصاد. ۲. سیاست اقتصادی. الف. لطیفی، مهدی، ۱۳۴۸ - مترجم ب. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، انتشارات.

ج. عنوان. د. عنوان: السیاسه الاقتصادیه فی إطار النظام الاسلامی.

۲۹۷/۲۸۳۳

BP ۲۲۰ / ۲ / ق ۳ س ۹۰۲۱

سیاست‌های مالی و نقش آن در نظام اسلامی

دکتر منذر قحف

ترجمه:

مهدی لطیفی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۳۸۷

شماره ردیف ۲۲۰
شماره موضوعی اقتصاد - ۱۰
۱۲۸۶ - ۵۷

سیاست‌های مالی و نقش آن در نظام اسلامی

- مؤلف: منذر قحف
 - ترجمه: مهدی لطیفی
 - ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
 - نوبت و تاریخ چاپ: اول، بهار ۱۳۸۷
 - چاپ: نگارش
 - شمارگان: ۱۵۰۰
- قیمت: ۲۱۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۲۸
تلفن و نمابر: ۷۷۴۲۳۲۶ - ۲۵۱

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
تلفن: ۲۱۱۳۶۲۹ - ۲۵۱

شابک: ۰ - ۲۶۹ - ۲۱۱ - ۹۶۲ - ۹۷۸

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

مقدمه	۹
مقدمه مترجم	۱۳
۱. گذری بر سیاست‌های مالی	۱۳
۲. انگیزه انتخاب اثر	۱۶
۳. پاره‌ای از ویژگی‌های اثر	۱۸
۴. نگاهی به برخی دیدگاه‌های نویسنده در این اثر	۱۹
۵. نکات پایانی	۲۱
مقدمه	۲۳

بخش اول

درآمدهای عمومی و ضوابط سیاست‌های مربوط به آن در چارچوب اسلامی

✓ فصل اول: ابزارهای تأمین مخارج عمومی در زمان پیامبر ﷺ	۲۹
✓ فصل دوم: درآمدهای عمومی در دوره خلفای چهارگانه	۵۷
✓ فصل سوم: ضوابط شرعی متعلق به سیاست‌های درآمدهای عمومی	۷۷
۱. ضوابط شرعی سیاست گردآوری زکات	۷۸
۲. ضوابط شرعی مربوط به درآمدهای دولتی از دارایی‌های عمومی	۸۳
۳. ضوابط شرعی مربوط به مالیات‌ها	۸۸

بخش دوم

سیاست‌های هزینه‌های عمومی در نظام اقتصاد اسلامی و ضوابط شرعی آن

- ✓ فصل اول: ضوابط کلی در مخارج عمومی حکومت اسلامی ۱۰۱
- ✓ فصل دوم: ضوابط شرعی مخصوص به هر یک از انواع مخارج عمومی ۱۰۵
- ✓ فصل سوم: استفاده از سیاست‌های هزینه عمومی در مقابله با تورم ۱۱۱

بخش سوم

کسری بودجه و ضوابط شرعی جبران آن

- مقدمه ۱۱۷
- ✓ فصل اول: کالاهای عمومی در نظام اقتصادی اسلام ۱۲۱
- کالاهای عمومی ۱۲۱
- منابع مالی غیر دولتی برای تأمین مالی تولید کالاهای عمومی ۱۲۳
- خدمات عمومی عنصر زکات ۱۲۵
- نظام وقف ۱۲۶
- ✓ فصل دوم: ملاحظات دربارۀ تأمین مالی کسری بودجه عمومی ۱۳۱
- ✓ فصل سوم: اوراق مالی مجاز شرعی برای تأمین مالی کسری بودجه ۱۳۵
- ۱. ابزارهای مالی بر مبنای مالکیت ۱۳۶
- ۱ - ۱. اوراق اجاره ۱۳۷
- ۱ - ۲. اوراق سهام مشارکت و مضاربه ۱۴۱
- ۱ - ۳. اوراق سهام تولیدی ۱۴۴
- ویژگی‌های اقتصادی ابزارهای مالی بر اساس مالکیت ۱۴۶
- ۲. ابزارهای مالی براساس بدهی ۱۵۱
- ۲ - ۱. ابزارهای [تأمین مالی] براساس بدهی نقدی ۱۵۲
- ۲ - ۲. ابزارهای [تأمین مالی] براساس بدهی کالایی ۱۵۴
- ویژگی‌های اقتصادی ابزارهای تأمین مالی براساس بدهی ۱۵۶
- ✓ فصل چهارم: ابزارهای دیگر تأمین مالی کسری بودجه عمومی ۱۶۱

۱۶۱	۴- ۱. خصوصی سازی
۱۶۴	۴- ۲. تأمین مالی [کسری بودجه] با ایجاد کسری [جدید]

بخش چهارم

سیاست‌های درآمدی و قیمتی و ضوابط شرعی آن‌ها

۱۶۹	اول: تعریف
۱۷۰	دوم: انواع سیاست‌های درآمدی و قیمتی
۱۷۳	سوم: ارزیابی اقتصادی سیاست‌های درآمدی و قیمتی
۱۷۴	۱. ادله افزایش دستمزدها و مبنای تعیین آن‌ها
۱۷۹	۲. مجوزهای دخالت دولت در تعیین درآمدها و قیمت‌ها
۱۸۱	۳. کارایی سیاست‌های درآمدی و قیمتی در دستیابی به اهداف خود
۱۸۳	ضوابط شرعی سیاست‌های درآمدی و قیمتی

بخش پنجم

خلاصه و نتایج

۱۹۹	پيوست: در باره نویسنده
۲۰۱	منابع عربی
۲۰۳	منابع لاتین
۲۰۶	منابع مورد استفاده مترجم

مقدمه

حقیقت، اصیل ترین، جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که زنجیره مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نیاخته و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نبافته‌اند. چه تلخ واقعی است مظلومیت حقیقت و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و بر فراز است و باطل از بین رفتنی و نگوشتار. این والا و بالانشینی حقیقت گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته‌اند و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان بر حق و گرامی او علیه السلام برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه، رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل، غوص در دریای معارف قرآن، برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشریت و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و

آمدیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشواری‌تر است.

در جهان تشیع پژوهش‌گران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی ارائه کرده‌اند و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فن‌آوری‌های جدید نیز، پژوهش‌گران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه مناسب خود در جهان نزدیک شده‌اند و نزدیک است که با فعالیت‌های روزافزون خود، مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازبایند؛ ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرز و بوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است، به‌بار ننشسته است. در این زمینه کمتر می‌توان رد پای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب، راهی طولانی و پر چالش در پیش است؛ از این‌رو علاوه بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازماندهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آن‌ها، از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام در پرتو تأییدات رهبر کبیر

انقلاب اسلامی، امام خمینی ره و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مدظله‌العالی» از بدو تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم علاوه بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهش‌گران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشید، و بحمدالله تا کنون آثار ارزشمندی را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است. کتابی که پیش‌روی شماست، پژوهشی است در قلمرو اقتصاد که با تلاش پژوهش‌گر ارجمند، حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی لطیفی ترجمه شده است. هدف اصلی نویسنده، ارائه دیدگاه تاریخی و فقهی بر موضوعی اقتصادی است. معاونت پژوهش از مترجم محترم و جناب آقای حجت‌الاسلام والمسلمین سیدکاظم رجایی که با نظارت، مطالعه و ارائه نظر این اثر، بر اتقان و غنای آن افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری کرده و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره

مقدمه مترجم

۱. گذری بر سیاست‌های مالی

سیاست مالی، سیاستی است که می‌کوشند از راه تغییر در هزینه دولتی و مالیات، سطح فعالیت‌های اقتصادی را تنظیم کند.^۱ طبق تعریف دیگر، سیاست مالی عبارت است از استفاده از مخارج و فعالیت‌های درآمدزای دولت برای رسیدن به اهداف خاص، کسری یا مازاد بودجه [یکی] از ابزارهای سیاست مالی برای تنظیم ثبات و رشد اقتصادی است و برخی ابزارهای دیگر خودکار عمل می‌کنند، مثل مالیات تصاعدی.^۲

شاید تعریف‌های بالا قدری مبهم باشند. واقعیت این است در بیشتر مآخذ، جنبه خاصی از سیاست‌های مالی در تعریف آن مورد نظر بوده است و تعریف کلی و همه‌جانبه از آن ارائه نشده است. ما برای آشنایی بیشتر و ارائه توضیحی کلی از سیاست مالی، به عنوانی عام می‌پردازیم که «سیاست‌های اقتصادی» را نیز شامل می‌شود؛ زیرا این توضیحات در سیاست‌های مالی نیز، جاری است.

۱. احمد الخوی، اقتصاد کلان، ص ۴۰۳.

۲. سیاوش مریدی، فرهنگ اقتصادی.

سیاست اقتصادی، تدبیرهای کلی اقتصادی جهت رسیدن به اهداف خاص است. هر قضیه سیاست اقتصادی، شامل سه عنصر اصلی می‌شود:

۱. وضعیت؛ ۲. هدف‌ها؛ ۳. ابزارها. بررسی دقیق هر مسئله با تفکیک بین وضعیت (هست‌ها) و هدف‌ها (بایدها) صورت می‌گیرد. با عنصر «وضعیت» برای سنجش فعالیت‌های اقتصادی دولت، سهم دولت محاسبه می‌شود؛ در این محاسبه، سهم بخش هزینه‌ها (هزینه‌های بخش عمومی) و سهم درآمدها (مالیات‌ها و دیگر درآمدها) و سهم اشتغال (شاغلان بخش عمومی) و همچنین نحوه مدیریت بخش عمومی در اولویت قرار دارد.

در موضوع سیاست‌های اقتصادی، اهداف دارای سلسله مراتب هستند و هریک ابزاری برای رسیدن به هدف بالاتر به شمار می‌آیند و هدف نهایی که ابزاری برای هدف بالاتر نیست، در اقتصاد تعیین و تعریف نمی‌شود؛ بلکه خارج از حیطه آن تعریف می‌شود (سیاسی یا ایدئولوژیکی). سلسله مراتب هدف‌ها از بالا با اهداف کیفی و غیرقابل اندازه‌گیری آغاز می‌شود و با ریز شدن به اهداف کمی و قابل اندازه‌گیری می‌رسد. هدف‌های جزئی ممکن است در ارتباط با یکدیگر بی‌تفاوت و خنثا باشند یا دارای تضاد و رقابت و یا مکمل و هماهنگ باشند. بالاترین هدف‌ها در اقتصاد، عبارت است از اشتغال کامل، ثبات قیمت‌ها، کاهش شکاف درآمدها، رشد متوازن تولید و ثبات تراز پرداخت‌ها.^۱

ایجاد ارتباط بین وضعیت موجود و هدف‌های مورد نظر را می‌توان به نوعی سیاست اقتصادی نام نهاد که خود دارای مراحل است:

۱. فرض شده است که عدالت اجتماعی، رفاه عمومی، و... اهدافی فراتر از چارچوب اقتصادی است.

۱. برنامه‌ریزی که فراهم آوردن منظم و روشمند مقدمات، اطلاعات و مواد اولیه لازم برای تصمیم‌گیری است؛ ۲. تصمیم‌گیری که طی آن مرجع تصمیم‌گیرنده از بین راه‌حل‌های متعددی (اگر موجود باشد) که مراجع برنامه‌ریز آماده کرده‌اند، گزینش می‌کند؛ ۳. اجرا. ممکن است برخی سیاست‌ها به این مرحله نرسد؛ زیرا وضعیت یا هدف‌ها در طول مراحل قبلی تغییر کرده باشد و یا این‌که در مرحله عمل با مشکل عمده مواجه شود؛ ۴. نظارت (مقصود نظارت فنی است، نه نظارت حسابداری و اداری). با ارزیابی دقیق سیاست‌ها در این مرحله، امکان کارایی بیشتر سیاست‌های آتی فراهم می‌شود.

در منابع علمی و تخصصی واژه‌های ابزار، متغیر ابزار، پارامترهای کنترل، وسیله، تدابیر، اسباب و دخالت یا مداخله را غالباً مترادف در نظر می‌گیرند و از آن‌ها به یک معنا استفاده می‌کنند. در عین حال ابزار می‌تواند معنای فراگیری داشته باشد؛ اما هنگام اجرا به صورت «تدابیر و اقدامات» درمی‌آید و به این شکل از آن‌ها نام برده می‌شود؛ مثلاً تعرفه گمرکی، یک ابزار است و تغییر آن، یک سیاست و اقدام شمرده می‌شود.^۱ به این ترتیب، تا حدی روشن می‌شود که چرا مرز بین سیاست‌ها و ابزارها در کلمات اقتصاددانان مبهم است.

سیاست مالی، بر دو پایه هزینه‌ها و درآمدهای حکومت قرار دارد و چون ارتباط بین هزینه‌ها و درآمدها به وسیله ترازنامه بودجه عمومی تعیین می‌شود، مهم‌ترین ابزار سیاست مالی بودجه است. البته عنوان بودجه، به

۱. اوتمار ایسینگ، سیاست اقتصاد عمومی، ترجمه هادی صمدی، مقاله اول.

تنهایی ظرفیت تبیین تمام ابعاد سیاست مالی را ندارد و می‌توان به برخی امور دیگر که در سیاست مالی دخیلند اشاره کرد: ۱. ساختار مالیاتی (مثل مبنای مالیاتی، سهم مالیات‌های مستقیم از کل مالیات‌ها، نسبت مالیات بر درآمد در برابر مالیات بر مصرف یا مالیات بر دارایی، نرخ‌های مالیاتی، معافیت‌های مالیاتی، تعلق یا انتقال مالیاتی)؛ ۲. سایر درآمدها (مانند منابع طبیعی، انحصارات دولتی، درآمدهای اجرایی و...)؛ ۳. ساختار هزینه‌ها (سهم هزینه‌های جاری و اداری، سرمایه‌ای و عمرانی، و هزینه‌های انتقالی و یارانه‌ای)؛ ۴. مدیریت ایجاد و رفع کسری بودجه؛ ۵. استقراض.

در پایان به این نکته نیز باید اشاره شود که نویسنده کتاب، «سیاست‌های درآمدی و قیمتی» را نیز، تحت عنوان «سیاست‌های مالی» گنجانده است، گرچه رسم معمول جدا کردن آن‌ها از یکدیگر است. «سیاست‌های درآمدی و قیمتی»، ابزارهای مستقیم دولت برای تأثیرگذاری بر روند دستمزدها و قیمت‌ها به منظور تعدیل تورم است؛ البته این سیاست‌ها معمولاً با فشار بر دستمزدهای واقعی باعث تغییر توزیع درآمد نیز می‌شوند.

۲. انگیزه انتخاب اثر

یکی از خطرهایی که همیشه تهدیدکننده خط اصیل اسلامی بوده، اسلام التقاطی است. این موضوع در کلیه علوم انسانی و از جمله اقتصاد، صادق است. معمولاً کسانی که می‌خواهند از منظر اسلامی به این رشته‌ها بپردازند، ولی دارای بنیان‌های فکری قوی اسلامی نیستند، ناخودآگاه در این دام می‌غلطند. بیشتر از هر چیز نقطه آغازین این انحراف، روش

نامناسب تحقیق است. در برابر این روش، شیوه‌ای است که می‌کوشد هنگام حرکت، دائماً مسیر را از لحاظ احتمال انحراف بررسی کند و از لغزش بپرهیزد. به عبارت دیگر، در عین پویایی در روش و آزادی در تحقیق و تمهیل نکردن یک فرضیه، تقوای روش تحقیق را نیز رعایت کند و برای رسیدن به هدفی که از منابع اسلامی سرچشمه گرفته است، خود را در یک چارچوب مشخص هدایت کند.

مرز بین این دو روش، بسیار ظریف است؛ اما گاهی می‌توان یک اثر را در کلیت خود از این جهت ارزیابی کرد. روش منجر به التقاط، همچنان که در بین نویسندگان فارسی‌زبان و ایرانی وجود دارد، در بین نویسندگان عرب نیز هست. شاید بتوان گفت این اثر دکنر منذر قحف با همه کاستی‌ها، روش ویژه‌ای برای خود درپیش گرفته که از خطر التقاط و تقلید تا حد بسیاری در امان مانده است. به عبارت دیگر، این کتاب به طور کلی جدای از مباحث محتوایی که در آن طرح شده، روش مطلوبی دارد که منشأ آثار مثبتی است و می‌تواند به مصاف روش التقاطی برود.

همچنین این اثر با طرح مسائل اقتصادی از زاویه دید فقهی، باعث آشنایی بیشتر محققان حوزوی با موضوعات اقتصادی می‌شود و نوعی هم‌گرایی بین این دو رشته ایجاد می‌کند، به نحوی که محقق حوزوی با مطالعه کتاب، ضمن آشنایی با مسائل اقتصادی، خود را در یک فضای ناآشنا احساس نمی‌کند، هر چند کتاب از منظر فقه اهل سنت تدوین شده و براساس آموزه‌های فقهی این مذهب تحلیل‌های علمی را انجام داده است؛ از این رو می‌توان از الگوی فوق استفاده کرد و مشابه همین تحقیق را در مورد آموزه‌های فقهی شیعی نیز به انجام رسانید.

علاوه بر موارد بالا، یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های انتخاب اثر، آشنایی با سیر دانش اقتصاد اسلامی در خارج از ایران بوده است. با توجه به ساختار اسلامی حکومت در ایران می‌بایست دانش اقتصاد اسلامی تا کنون پیشرفت فراوانی در کشور کرده باشد؛ اما به نظر می‌رسد تحقیقاتی که در خارج از ایران صورت گرفته است، بیشتر باشد.

۳. پاره‌ای از ویژگی‌های اثر

اولین ویژگی اثر، سوابق علمی و تجربی نویسنده، دکتر منذر قحف است. شغل اصلی وی طی سالیان گذشته، تحقیقات اقتصاد اسلامی بوده و با مراکز مختلف علمی و دانشگاهی در این موضوع مرتبط بوده است. بخشی از زندگی علمی - شغلی وی در پایان رساله پیوست شده است.

یکی دیگر از ویژگی‌های اثر، استفاده از منابع دست اول و متن روایات نبوی و دیگر خلفا است. این موضوع در نوشته‌های سایر مؤلفان اقتصاد اسلامی اهل سنت نیز، کم‌وبیش به چشم می‌خورد و علت اصلی آن، آشنایی بیشتر این نویسندگان با زبان عربی و مسائل اسلامی است؛ امری که در مورد نویسندگان ایرانی غیر حوزوی کمتر به چشم می‌خورد.

در این اثر نوعی اصول‌گرایی و پایبندی به مفاهیم و مطالب اصیل دینی به چشم می‌خورد. شنیدن بیان بخشی از احکام اسلام از زبان شخصی که در متن سیطره دانش اقتصادی سرمایه‌داری غرب است، نشانه عدم خودباختگی و مرعوبیت علمی وی است. امیدواریم این ویژگی، منش، و خودباوری، در مورد اقتصاددانان مسلمان ایرانی نیز تحقق یابد.

و در نهایت، استفاده نویسنده از دیدگاه‌های کلان‌نگر اقتصادی

در بررسی موارد تاریخی، از نکات ظریف و آموزنده کتاب می‌تواند به شمار آید که باید به گسترش و تعمیق کاربرد آن همت گماشت. در این باره به نظر می‌رسد چنانچه نویسنده اثر، به کتاب التراتیب الاداریه، نوشته «الکتانی» مراجعه کرده بود، به یقین موارد تاریخی دیگری می‌توانست به دست آورد که قابلیت استخراج سیاست اقتصاد اسلامی مطابق فقه اهل سنت از آن‌ها وجود داشت. از سوی دیگر و مطابق آموزه‌های مذهبی شیعی نیز، کتاب الصحیح من سیره المصطفی ﷺ، نوشته «سید جعفر مرتضی العاملی» در بردارنده نکات تاریخی - اقتصادی مشابه است که در همین جهت قابل استفاده است.

۴. تگاهی به برخی دیدگاه‌های نویسنده در این اثر

آیکی از دیدگاه‌های اصلی نویسنده، این است که در صدر اسلام، پیامبر ﷺ علی‌رغم احتیاج به مالیات و امکان وضع آن، دست به چنین اقدامی نزدند. وی برای استفاد به امکان وضع مالیات، به غنایم فراوان توزیع شده در زمان پیامبر ﷺ و بخشش‌های ایشان اشاره می‌کنند، سپس چنین نتیجه می‌گیرند که: ۱. اصل اولیه، باید تکرفتن مالیات باشد؛ ۲. بسیاری از هزینه‌هایی که ما آن‌ها را برای حکومت ضروری می‌پنداریم، چنین نیستند.

به نظر مترجم مقدمات استدلال نویسنده کتاب در این بند کامل به نظر می‌رسد، مگر این که بگوییم خمس بر کلیه منافع و درآمدها در زمان پیامبر ﷺ جاری بوده است.^۱ در این صورت، مالیاتی مشابه مالیات کنونی در صدر اسلام وضع شده بوده است.

۱. ر.ک: مجله نور علم، ش ۱ و ۲، (استدلال و ادله آیت الله احمدی میانجی در مبحث خمس).

ب. متفرع بر نظریه قبلی، نویسنده دیدگاه خاصی را در مورد تقسیم‌بندی هزینه‌های حکومتی بیان می‌کند و هزینه‌های واجب و ضروری را به قسم اول اختصاص می‌دهد. در باب تقسیم‌بندی هزینه‌های حکومتی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد؛ ولی آنچه در این‌جا برای ما اهمیت دارد، وسعت اندک دایره هزینه‌های ضروری به نظر نویسنده است که بسیاری از خدمات اجتماعی دولت (مثل آموزش و بهداشت) را شامل نمی‌شود. دکتر قحف می‌گوید: دولت نمی‌تواند برای ارائه این خدمات مالیات بگیرد و فقط در صورتی ارائه این خدمات بر دولت لازم می‌شود که منابع مالی دیگری فراهم شود. مردم خودشان باید بهای این خدمات را پرداخت کنند و البته این خدمات برای فقیران از منابع زکات یا دیگر منابع در هر صورت فراهم خواهد شد.

ج. یکی از موضوعاتی که آقای دکتر قحف به آن اشاره کرده است، برنامه‌ریزی نکردن پیامبر ﷺ برای مخارج است. در روایات متعددی بیان شده است که رسول خدا ﷺ هیچ مالی را برای فردا باقی نمی‌گذاشت و هر درآمدی را که برای بیت‌المال به هم می‌رسید، همان روز تقسیم می‌کرد. طبق نقل‌های تاریخ، در جلسه‌ای که عمر برای تأسیس «دیوان» با اصحاب مشورت می‌کرد، حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) در این مورد تأییدی نکردند و ایشان نیز در زمان حکومت، مثل پیامبر ﷺ بیت‌المال را سریع تقسیم می‌کردند. شاید این امر در سیره پیامبر ﷺ و علی (علیه السلام) به معنای لزوم پرهیز از بروکراسی و دیوانسالاری باشد که یکی از مهم‌ترین آفت‌های هر دولتی به شمار می‌آید؛ یعنی بتوان گفت در ارزیابی بین منافع برنامه‌ریزی مالی و منافع پرهیز از بروکراسی، دومی مقدم باشد. همچنین می‌توان این‌گونه بیان نمود که ضرورت‌های حیاتی و مصرفی زمان پیامبر ﷺ و عصر حاکمیت امام

علی‌الیه آن گونه بود که می‌طلبید درآمدهای حکومتی در خزانه متراکم نشود و در سریع‌ترین زمان به مصرف برسد، و این نوع سیاست، خود یک نوع برنامه حکومتی جهت توزیع دوباره درآمد به شمار می‌آید. در هر صورت، این موضوع باید مورد بررسی و ارزیابی‌های مبتنی بر واقعیت‌های موجود در زمان تصمیم‌گیری قرار گیرد.

د. دقت و نوآوری نویسنده در گزینش و تأکید بر عنصر وقف برای تأمین هزینه‌های عمومی با توجه به ظرفیت‌های بالای آن، دیدگاه بسیار مهمی است که با جامعه اسلامی می‌سازد و ریشه در پیوند و همبستگی نظام اقتصادی اسلام با دیگر نظام‌های مکتب اسلام - به ویژه نظام اعتقادی و نظام اخلاقی - دارد. این موضوع، یکی از برتری‌های بالقوه اقتصاد اسلامی در مقایسه با اقتصادهای لائیک به معنای عام است. اجرای این مهم، مشکل و درمان با این نسخه، به درازا می‌کشد؛ اما مقدار پیشرفت آن را به حق می‌توان یکی از معیارهای اسلامی بودن اجتماع و اقتصاد دانست.

۵. نکات پایانی

کتاب حاضر به موضوعی اقتصادی از دیدگاه تاریخی و فقهی پرداخته است و برای مترجم امکان نقد و بررسی کلیه دیدگاه‌های نویسنده مطابق با فقه شیعه وجود نداشت؛ زیرا از یک طرف، دیدگاه‌های فقهی درباره مسائل جدید اقتصادی، متحد و یکسان نیست و از طرف دیگر، موضوعات مطرح شده، متعدّدند که بسط و پرداختن به هریک از موضوعات در حد کتابی جدید است؛ از این رو در موارد بسیاری که مترجم به نقد دیدگاه‌ها نپرداخته، به معنای پذیرش آن‌ها نیست.

دیدگاه‌ها و نقد مترجم در پاورقی و با قلمی متفاوت آورده شده است تا برای خواننده به راحتی از متن اصلی نویسنده و پاورقی‌های ایشان قابل تفکیک باشد. در متن اصلی عبارت‌هایی که داخل کروشه [] آمده است، از مترجم اضافه شده است. این عبارت‌ها برای روان‌تر شدن ترجمه آورده شده و مفهوم آن‌ها به طور غیر مستقیم از کلام نویسنده استفاده می‌شده است. عبارت‌هایی که داخل پرانتز () است، به همین صورت در متن عربی وجود داشته است.

عنوان کتاب در روی جلد چاپی آن *السیاسة المالية، دورها و ضوابطها فی النظام الإسلامی و در نسخه اینترنتی آن دور السياسات المالية و ضوابطها فی إطار الاقتصاد الإسلامی* است.

در پایان لازم می‌دانم از استادان ارجمند، آقایان دکتر پرویز داوودی، حجت‌الاسلام و المسلمین حسن آقانظری و حجت‌الاسلام دکتر سید کاظم رجایی کمال تشکر و قدردانی کنم. به یقین بدون یاری و کمک عزیزان نام‌برده، این نوشتار فراهم نمی‌شد. در عین حال کلیه کاستی‌ها، متوجه مترجم است. از همه خوانندگان تقاضای عفو اشتباهات و دعای خیر دارم.

والحمد لله رب العالمین

مهدی لطیفی، تابستان ۱۳۸۵

مقدمه

مجموعه اقداماتی که دولت‌ها از راهکار بودجه عمومی و بودجه‌های مستقل برخی سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی به منظور تحقق اهداف اقتصادی و غیراقتصادی مشخص انجام می‌دهند، سیاست‌های مالی نامیده می‌شود.^۱ با این تعریف روشن می‌شود که سیاست‌های مالی، از مسیر سه کانال عبور می‌کنند:

۱. درآمدهای به دست آمده از اموال عمومی و ملی، خراج و مالیات‌ها، زکات و غیر آن. روشن است که بعضی از این درآمدها مختص اهداف ویژه بوده و بعضی دیگر چنین اختصاصی ندارند؛

۲. هزینه‌های عمومی که شامل همه هزینه‌های عمومی دولت، سازمان‌ها و دستگاه‌های آن می‌شود، خواه این هزینه‌ها جاری باشد یا عمرانی؛

۱. در حال حاضر فقط در تعداد کمی از کشورها به یک تراز کلی بودجه [بودجه‌بندی همه‌جانبه] برای دولت به همراه کلیه سازمان‌ها و دستگاه‌های و فعالیت‌های جاری و عمرانی آن پسندیده می‌شود. در بیشتر کشورها سازمان‌هایی که دارای استقلال مالی و اداری‌اند مانند دانشگاه‌ها، ادارات و سازمان‌های بنادر و کشتیرانی، دستگاه‌های بازرسی و نظارتی و غیره، بودجه مستقل دارند. همچنین در برخی کشورها بودجه جاری را از بودجه عمرانی جدا می‌کنند.

۳. مدیریت کسری (و یا مازاد) بودجه، چگونگی تأمین مالی آن و منابع این تأمین مالی.

به همین سبب ما در این کتاب در بخش اول به بررسی انواع درآمدهای عمومی دولت در چارچوب اقتصاد اسلامی می‌پردازیم. این بررسی شامل زکات، ضوابط حاکم بر درآمدها، تغییر و تعدیل پایه‌ها و ساختارهای داخلی آن در جهت دستیابی به اهداف اقتصادی دولت - به‌ویژه رشد اقتصادی و اجتماعی، مقابله با تورم و افزایش اشتغال نیروی کار و دیگر عوامل تولید - می‌شود. البته ما به مسئله مشروعیت مالیات و اختلاف نظرهای مربوط به آن و همچنین شرایط مالیات نزد کسانی که آن را با شرایطی جایز می‌دانند، به‌صورت مفصل و دقیق نپرداخته‌ایم.

بخش دوم کتاب به بحث در باره انواع هزینه‌های عمومی در چارچوب اقتصاد اسلامی، ضوابط شرعی مهارکننده آن‌ها از جهت کمی، تغییر و تعدیل پایه‌های داخلی ساختار هزینه‌ها برای رسیدن به اهداف اقتصادی و غیر اقتصادی اختصاص یافته است.

بخش سوم کتاب به بررسی کسری بودجه و ابزارهای جبران آن اختصاص دارد و به مازاد بودجه به علت نادر بودن و آسانی خرج آن پرداخته نشده است. همچنین در این بخش موازین شرعی مرتبط به مدیریت کسری بودجه نیز بررسی شده است.

بخش چهارم به بررسی سیاست‌های درآمدی و قیمتی و ضوابط شرعی آن‌ها، راه‌های استفاده از این سیاست‌ها در مقابله یا مهار تورم و ارتباط آن با سیاست‌های درآمدهای عمومی و هزینه‌های عمومی می‌پردازد.

و سرانجام بخش پنجم به خلاصه و نتایج بحث پرداخته است.